

СУДДІВСЬКЕ ПРАВОЗНАХОДЖЕННЯ: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ JUDICIAL JURISPRUDENCE: DOCTRINE PRINCIPLES, LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION PRACTICE

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ ЩОДО РОЗУМІННЯ ЗАБОРОНИ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ ЯК СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlightsjournal-2021-5.03>

ЛЮДМИЛА ВАКАРЮК
*доктор юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича, Україна*
l.vakaryuk@chnu.edu.ua

Анотація. В статті наголошується, що будучи державою-учасницею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародного Пакту «Про громадянські та політичні права», Конвенцій МОП «Про примусову чи обов'язкову працю» та «Про скасування примусової праці», Україна зобов'язана викоренити всі форми примусової чи обов'язкової праці у всіх сферах життя, запобігти випадкам примусової праці як у державному, так і в приватному секторах та надати ефективне відшкодування тим, чиї права було порушено.

Підкреслюється, що примусова праця і торгівля людьми є не тільки грубим порушенням прав людини і прав працівника, але й антитезою гідної праці. Свобода від примусової праці – одне з основних трудових прав, яке має бути належним чином заохочене та захищене. Аналіз правових позицій ЄСПЛ щодо заборони примусової праці дозволить оцінити стан і перспективи вдосконалення судового захисту трудових прав, їх застосовність у вітчизняній практиці.

Акцентується, що практика ЄСПЛ є офіційною формою інтерпретації основоположних трудових прав кожної людини, закріплених і гарантованих Європейською Конвенцією з прав людини, яка є частиною національного законодавства та джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні. Як джерело трудового права, рішення ЄСПЛ, безпосередньо впливають на трудові відносини, їх зміст, виникнення, зміну чи припинення, сприяють правовій стабільності та впорядкованому розвитку практики застосування Конвенції. Зауважено, що останніми роками в діяльності ЄСПЛ намітилася тенденція до розширеного тлумачення норм ЄКПЛ задля захисту прав та інтересів особи. Для трудового права розширення змісту норм Конвенції Європейським судом з прав людини має особливе значення, оскільки дозволяє збільшити перелік питань, з яких можливо звертатися за захистом трудових прав.

Ключові слова: свобода праці, захист трудових прав, практика ЄСПЛ, заборона примусової праці, інтерпретація основоположних трудових прав.

THE ECTHR'S LEGAL POSITION ON THE UNDERSTANDING OF THE PROHIBITION OF FORCED LABOR AS STANDARDS FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

UDC 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/ehrlightsjournal-2021-5.03>**LIUDMYLA VAKARIUK***LLD, Associate Professor of the Department of Private Law**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine**l.vakaryuk@chnu.edu.ua*

Abstract. The article emphasizes that Ukraine is a party to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the International Covenant on Civil and Political Rights, the ILO Conventions on Forced or Compulsory Labor and the Abolition of Forced Labor. In this regard, Ukraine is obliged to eradicate all forms of forced or compulsory labor in all spheres of life, to prevent forced labor in both the public and private sectors, and to provide effective redress to those whose rights have been violated.

It is emphasized that forced labor and trafficking in human beings are not only a gross violation of human rights and employee's rights, but also the antithesis of decent work. Freedom from forced labor is one of the basic labor rights that should be properly promoted and protected. Analysis of the legal positions of the European Court of Human Rights on the prohibition of forced labor will assess the state and prospects for improving the judicial protection of labor rights, their applicability in domestic practice.

It is emphasized that the case law of the European Court of Human Rights is an official form of interpretation of fundamental labor rights of every person, enshrined and guaranteed by the European Convention on Human Rights, which is part of national law and a source of legal regulation and enforcement in Ukraine. As a source of labor law, ECtHR decisions directly affect labor relations, their content, emergence, change or termination, contribute to legal stability and orderly development of the practice of application of the Convention.

It is argued that the European Convention on Human Rights contains only the prohibition of forced labor, which in modern economic conditions can not cover all cases of violations of labor rights, the need for protection of which objectively exists. In recent years, there has been a tendency in the activities of the ECtHR to expand the interpretation of the rules of the ECHR in order to protect the rights and interests of the individual. For labor law, the extension of the content of the provisions of the Convention by the European Court of Human Rights is of particular importance, as it allows to increase the range of issues on which it is possible to seek protection of labor rights.

Key words: freedom of labor, protection of labor rights, the judgements of the European Court of Human Rights, prohibition of forced labor, interpretation of fundamental labor rights.

Такі негативні явища, як примусова праця, рабство та використання рабської праці, торгівля людьми притаманні людству впродовж всієї його історії і навіть ціла епоха у розвитку соціуму, суспільно-економічної формації отримала назву рабовласницької. В 21 столітті на тлі військових дій, пандемії та економічного спаду рабство та примусова праця, торгівля людьми все ще продовжують залишатися проблемою світового масштабу та згідно з оцінками МОП однією з найприбутковіших сфер транснаціональної організованої злочинності «прибуток від якої у світі становить 150 млрд доларів США» [1]. За даними ООН, станом на сьогодні у світі близько 40,3 млн людей є жертвами сучасних форм рабства, включаючи 24,9 млн жертв примусової праці. Торгівля людьми відбувається повсюдно, а кількість переміщених осіб за останні роки зросла майже вдвічі [2].

Показники примусової праці за галузями народного господарства різняться залежно від географічного розташування тієї чи іншої країни, традицій виробництва певних товарів тощо [3, с. 122]. Згідно з дослідженнями, проведеними МОП та міжнародною організацією Walk Free Foundation, «людей змушують працювати в різних куточках земної кулі в найбільш прибуткових галузях і сферах життєдіяльності. Наприклад, у Південній Азії це сфера виробництва одягу, в Африці – видобуток корисних копалин у шахтах, у Східній Азії – хатня робота, в Латинській Америці – зайняття жебрацтвом тощо» [4]. Найбільш гостро ця проблема стоїть у зонах бойових дій і конфліктів, в яких, на жаль, перебуває і Україна, де згідно звіту МОП понад 4,8 млн громадян залишилися без роботи через російську агресію проти України [5]. Крім того, у зв'язку з проблемою вимушених переселенців та біженців, безробітням,

трудовою міграцією, прихованими трудовими правовідносинами, вітчизняний ринок праці є вкрай нестабільним, що ще більше ускладнює ситуацію і призводить до зростання випадків трудової експлуатації українських громадян як за кордоном, так і всередині країни.

Томоя Обоката, Спеціальний доповідач з питань сучасних форм рабства, заявив: «Рабство та торгівля людьми є серйозним злочином і грубим порушенням прав людини» [2]. Від себе додамо, що примусова праця і торгівля людьми є не тільки грубим порушенням прав людини і прав працівника, а також і антитезою гідної праці. Свобода від примусової праці – одне з основних трудових прав, яке має бути належним чином заохочене та захищене. Аналіз правових позицій ЄСПЛ щодо розуміння заборони примусової праці дозволить оцінити стан і перспективи вдосконалення судового захисту трудових прав, їх застосовність у вітчизняній практиці. У зв'язку з цим потреба у дослідженні практики ЄСПЛ щодо розуміння заборони примусової праці не викликає сумніву.

Слід зауважити, що питання рішень ЄСПЛ, як джерела трудового права, їх ролі та особливостей застосування досліджувалось у працях багатьох вчених. Значний внесок в наукову доктрину з даного питання було зроблено такими вченими як М. В. Буроменський, О. В. Буткевич, Р. Я. Бутинська, М. Я. Вісьтак, О. С. Волохов, Л. П. Гаращенко, О. М. Дашковська, Л. М. Ніколенко, О. М. Рим, Н. Д. Слотвінська, Ю. В. Чижмарь, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко та ін. Однак слід відзначити, що у зв'язку з очевидною тенденцією до зростання значення прав людини в сфері трудових відносин, розширеного тлумачення норм ЄСПЛ задля захисту прав та інтересів особи і, відповідно, зростанням кількості трудових спорів в практиці ЄСПЛ, більш докладних теоретичних і практичних досліджень вимагають питання розуміння заборони примусової праці. Особливо на фоні тих загроз та викликів, що, на жаль, запропоновані новими реаліями сучасного життя.

Метою статті є науково-теоретичне дослідження такого правового явища, як практика Європейського суду з прав людини у сфері захисту трудових прав, зокрема аналіз окремих актуальних справ щодо розуміння заборони примусової чи обов'язкової праці.

Одним із інструментів міжнародного захисту трудових прав є Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд). В своїй практиці ЄСПЛ встановив стандарти розуміння змісту та правового регулювання забезпечення свободи об'єднання та профспілкової діяльності, права працівника на повагу до приватного життя, заборони примусової праці та торгівлі людьми, меж права працівника на свободу висловлювання думки тощо. Також, оскільки відповідно до Декларації МОП основних принципів та прав у сфері праці – право на свободу об'єднання та профспілкової діяльності, право на ведення колективних переговорів, заборона використання примусової праці та дитячої праці, заборона дискримінації в області праці та занять, є основоположними трудовими правами людини, то ЄСПЛ додатково виступає і в ролі регіонального механізму контролю за дотриманням державами-членами МОП основоположних трудових прав. Крім того, правові позиції ЄСПЛ виступають підставою захисту трудових прав працівників в національних судах та на думку окремих вчених «... мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні» [6, с. 34]. «Рішення ЄСПЛ, як зазначає О. С. Волохов, виступають орієнтирами у вирішенні судових прав, аналогічних тим що розглядалися ЄСПЛ; вони сприяють нормотворчості державних органів, чим наближують національне законодавство до стандартів Ради Європи» [7, с. 465]. Враховуючи характер рішень та зауважень ЄСПЛ, розуміння їх як джерела права повинно стосуватися не лише конкретної справи, а напрацювання пропозицій щодо заходів, які має здійснити Україна для усунення наступних правопорушень [8, с. 80].

Справи про порушення трудових прав розглядаються ЄСПЛ у рамках різних статей Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – Європейська Конвенція, Конвенція), а їх кількість протягом року є не великою. Огляд бази даних ЄСПЛ свідчить про те, що Суд, розглядаючи справи, аналізує тенденції розвитку трудових відносин, і як зазначає Н. В. Клецова, «генерує рішення щодо звільнення працівників всупереч Конвенції, спираючись при цьому на норми ст. 8 про повагу до приватного і сімейного життя, ст. 9 про свободу віросповідання, ст. 10 про свободу думки, совісті і релігії, ст. 11 про свободу зібрань та об'єднань, часто в поєднанні зі ст. 14 про заборону дискримінації» [9, с. 120]. Що стосується України, то як свідчить практика, значна кількість направлених до Суду заяв була пов'язана із порушенням нею статті 4 Європейської Конвенції, тобто використанням примусової праці.

Аналіз правових позицій ЄСПЛ щодо реалізації заборони примусової праці та їх вплив на правове регулювання примусової чи обов'язкової праці доцільно розпочати з розуміння власне терміну «праця», що визначається як діяльність людей, направлена на створення різного роду благ матеріального та духовного характеру, необхідних для задоволення базових потреб окремого індивіда та відповідно соціуму загалом. Поняття «праця» для цілей статті 4 ЄКПЛ Європейський Суд тлумачить, виходячи з того, що англійське слово «праця» (labour) досить часто використовується у його вузькому розумінні для позначення лише фізичної праці. В той час як більш ширший зміст має французьке слово «travail» (робота), яке в широкому розумінні і повинно тлумачитися в контексті правового регулювання примусової та обов'язкової праці.

Стаття 4 ЄКПЛ побудована з трьох пунктів, які на відміну від багатьох інших статей Конвенції сформульовані шляхом зазначення певних заборон [10]. Зокрема, стаття має таку будову: у першому пункті міститься абсолютна заборона рабства та підневільного стану, яка не передбачає жодних винятків чи обмежень. Як постановив Суд в одній із справ «Навіть зазначене в статті 15 Конвенції право держави вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за Конвенцією, під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, не може бути підставою для відступу від закріпленого в пункті 1 статті 4 Конвенції права особи не перебувати в рабстві чи підневільному стані» [12]. У другому пункті статті міститься заборона примусової чи обов'язкової праці, а третій пункт містить види робіт (або обставин їх здійснення), які не належать до поняття примусової праці.

Ця норма частково відображена в окремих статтях Конституції України, в яких Україна проголошена демократичною, правовою, соціальною державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, безпека, права та свободи є найвищою соціальною цінністю, а визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина є обов'язком держави, яка надає кожному свободу розпоряджатися своїми здібностями до праці, обирати рід трудової діяльності та професію, право на відпочинок та на винагороду за працю без будь-якої дискримінації та забороняє примусову працю (ст. 1, 2, 3, 19, 43, 44, 45). В той же час сама ЄКПЛ не дає визначення поняттям «примусова праця» чи «обов'язкова праця», вказуючи лише на те, що для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

- а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
- б) на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;
- с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю добробуту суспільства;
- д) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Тобто, пункт 3, передбачаючи вичерпний перелік випадків, які не вважаються примусовою чи обов'язковою працею, фактично окреслює межі права, встановленого пунктом 2 статті 4 Конвенції. Ці випадки також не вважаються винятком із права, передбаченого пунктом 2 статті 4 Конвенції, чи його спеціальним обмеженням. Підтвердження викладеному, знаходимо у справі «Карлхайнц Шмідт проти Німеччини», в межах якої Суд вказав на особливу структуру статті 4 і зазначив, що пункт 3 статті 4 Конвенції має на меті не «обмеження» і здійснення права, гарантованого пунктом 2 статті 4, а виключно «окреслити межі» самого змісту цього права. Пункт 3 статті 4 становить одне ціле з пунктом 2 і вказує ті випадки, що не включаються до поняття «обов'язкова чи примусова праця» [12].

Таким чином, пункт 3 статті 4 ЄКПЛ служить в якості допоміжного засобу для тлумачення пункту 2 цієї статті. У цій нормі закладено основу для розширення змісту одного з основних особистих трудових прав через судові акти ЄСПЛ.

Традиційно концепції примусової чи обов'язкової праці ЄСПЛ тлумачить на підставі положень Конвенції МОП № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» [13] (ратифікована Україною від 10.08.1956), посилання на яку можна зустріти у всіх справах, розглянутих за пунктом 2 статті 4 ЄКПЛ. Зокрема, в постанові від 26.07.2005 у справі «Селіаден (Siliadin) проти Франції» № 73316/01 [14], ЄСПЛ зазначив, що при визначенні змісту поняття «примусова чи обов'язкова праця», яке міститься у пункті 2 статті 4 ЄКПЛ, слід орієнтуватися на Конвенцію МОП № 29 від 28.06.1930

«Про примусову чи обов'язкову працю». Ця Конвенція МОП дає інтегральне рамкове визначення цього поняття у пункті 1 статті 2, в якому термін «примусова або обов'язкова праця» розкривається як будь-яка робота чи служба, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг». Тим самим ця норма міжнародного трудового права визначає, що «примусовій або обов'язковій праці» мають бути притаманні одночасно дві ознаки – відсутність добровільної пропозиції працівником своїх послуг для її виконання та наявність загрози покарання за відмову від її виконання в розумінні пункту 2 статті 4 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Крім цього у п. 1 статті 4, п.1 статті 5, статті 6 Конвенції МОП № 29 міститься заборона примусової або обов'язкової праці на користь приватних осіб, компаній чи товариств [13].

Проте термін примусова чи обов'язкова праця в розумінні Конвенції МОП № 29 не включає в себе:

а) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру;

б) будь-яку роботу чи службу, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни;

с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, при умові, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств;

д) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення;

е) дрібні роботи общинного характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу членами даного колективу і які тому можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів колективу при умові, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловити свою думку про доцільність цих робіт.

Отже, проаналізувавши зазначені у пункті 3 статті 4 ЄКПЛ та статті 2 Конвенції МОП № 29 переліки робіт (служби), які не охоплюються поняттям «примусова або обов'язкова праця», можна зробити висновок про деяку їх відмінність, на якій наголошує і ЄСПЛ у справі «Граціані-Вейсс (Graziani-Weiss) проти Австрії», № 31950/06 [15]. Зокрема, в постанові від 18.10.2011 по цій справі Суд прийняв за основу визначення терміну «примусова або обов'язкова праця», що розкривається в Конвенції МОП № 29, обґрунтовуючи свою позицію відсутністю такого визначення в статті 4 ЄКПЛ.

Заборона примусової праці закріплена на рівні національного законодавства усіх країн світу, а положення про її заборону містяться у таких міжнародно-правових актах як Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 р., у статті 8 Міжнародного Пакту «Про громадянські та політичні права» від 16.12.1966 р., Конвенції МОП «Про скасування примусової праці» № 105 від 25.06.1957 р. Остання, до речі, проголошує абсолютну заборону примусової праці і покладає відповідно до статей 1 та 2 на держави, які її ратифікували, додатковий обов'язок скасувати примусову або обов'язкову працю, вжити ефективних заходів щодо негайної і повної відміни наступних видів примусової чи обов'язкової праці і не вдаватися до будь-якої її форми:

а) як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі;

б) як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку;

в) як засіб підтримання трудової дисципліни;

г) як засіб покарання за участь у страйках;

д) як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання [16].

Досить цікавою у зв'язку з цим є справа «Човдурі та інші проти Греції» № 21884/15 [17], в якій Судом було розширено тлумачення поняття примусової праці та торгівлі людьми. Зазначимо, що в своїх

правових позиціях ЄСПЛ традиційно підходить до тлумачення поняття примусової чи обов'язкової праці обмежено і не схильний розширювати його. Наприклад, у справі «Внучко (Vnuchko) проти України» Суд вважав, що спір, не виявляє жодного елемента рабства, примусової чи обов'язкової праці і відмовився визнати неоплачувану роботу як примусову працю, а в справі «Штуммер (Stummer) проти Австрії» постановив, що обов'язкова робота, яку заявник виконував як ув'язнений без права участі в системі пенсій за старістю, повинна розглядатися як «робота, яку зазвичай повинна виконувати особа, яка перебуває в ув'язненні» у значенні підпункту "а" пункту 3 статті 4 Конвенції, а не як складова «примусової чи обов'язкової праці» [18; 12].

Проте, в ряді справ Суд відійшов від усталеної практики. Зокрема, в межах згадуваної справи «Човдурі та інші проти Греції» Суд ухвалив, що неоплачувана робота нелегальних мігрантів у Греції належить до сфери примусової праці та торгівлі людьми. Ця заява була подана сорока двома громадянами Бангладеш, які працювали на фермі, збираючи полуницю, під наглядом збройної охорони. Їх вступ у трудові відносини був добровільним, вони були забезпечені харчуванням та житлом, а також могли вільно пересуватися територією. Роботодавець не оплачував їх працю протягом шести місяців і попередив про те, що заробітну плату вони отримають лише у випадку продовження роботи.

Зауважимо, що саме поняття торгівля людьми у ЄСПЛ не міститься. В той же час, як зазначає професор Роза Паті, «Суд у своїх ранніх рішеннях, зокрема «Ранцев проти Кіпра і Росії» № 25965/04 [19], дійшов висновку, що торгівля людьми підпадає під заборону статті 4 і є однією з форм примусової праці» [20]. В зазначеній справі, складність кваліфікації дій «роботодавця» обумовлювалась тим, що позивачі добровільно погодились виконувати роботу і мали можливість вільно її покинути. Суд постановив, що початкової згоди на працевлаштування «недостатньо для того, щоб виключити кваліфікацію даних відносин, як примусову працю» [17], а добровільна згода є лише одним із факторів, які слід брати до уваги в розрізі всіх обставин справи. Суд також звернув увагу на вразливе становище працівників з Бангладеш, які, будучи нелегальними мігрантами, не могли скористатися правовими засобами захисту своїх прав, а також на жорсткі умови їх праці та проживання, викладені у рішенні суду Греції (вони проживали в імпровізованих хатинках, зроблених з картону, нейлону та бамбука без вбиральні та водопроводу) [17].

В межах даної справи Судом також були проаналізовані положення Конвенції Ради Європи «Про заходи щодо протидії торгівлі людьми» (ратифікована Україною від 21.09.2010), в результаті чого Суд дійшов наступного важливого висновку: «якщо роботодавець зловживає своїми можливостями або користується вразливістю своїх працівників з метою їхньої експлуатації, то це означає, що вони не погоджуються на роботу добровільно» [17].

На підставі вищевикладеного, можемо зробити висновок, що примусова праця наразі тлумачиться ЄСПЛ в тому числі і як така, що включає несплачену заборгованість із заробітної плати працівникам за умови перебування їх у вразливому становищі. Вразливість працівників в межах даної справи була встановлена Судом на підставі сукупності наступних факторів: 1) вони були позбавлені можливості звернення за правовим захистом; 2) вони були нелегальними мігрантами; 3) відсутність у них коштів та житла. Тобто, в разі відсутності хоча б одного з цих факторів Суд міг би дійти висновку, що дії роботодавця не кваліфікуються як примусова чи обов'язкова праця. Це означає, що сам факт невилати заробітної плати працівникам не є достатнім доказом наявності примусової чи обов'язкової праці, наприклад в таких справах проти України, як «Внучко проти України» № 1198/04, «Попов проти України» № 23892/03 [18; 22], у яких заявники скаржились на відсутність оплати праці та інших виплат як порушення пункту 1 статті 4 Конвенції.

Не менш цікавим розглядуване рішення є з точки зору виконання державою-відповідачем власних позитивних та процесуальних зобов'язань в ситуації заявника. На думку ЄСПЛ, для виконання позитивного зобов'язання криміналізувати та ефективно переслідувати осіб, винних у скоєнні дій, заборонених статтею 4 Конвенції, держави-члени повинні створити законодавчу та регулятивну базу для заборони та покарання примусової або обов'язкової праці, рабства та підневільного стану. Суд зазначив, що Греція мала на той час правову і законодавчу базу у сфері боротьби з торгівлею людьми і ратифікувала Конвенцію Ради Європи «Про заходи щодо протидії торгівлі людьми», проте заходи, вжиті національною владою на її запобігання, виявилися недостатніми.

Зокрема, Судом було встановлено, що місцевій поліції було відомо про відмову роботодавців від виплати робітника-мігрантам заробітної плати, але адекватні заходи, спрямовані на запобігання торгівлі людьми і захист заявників вжиті не були. Також місцевий відділок поліції вважав, що факт наявності свободи пересування заявників свідчить про відсутність ознак примусової праці. В свою чергу ЄСПЛ постановив, що «ситуація торгівлі людьми може існувати, не зважаючи на наявність у жертви свободи пересування» [17]. Крім цього, національний суд у дуже вузькому ракурсі витлумачив поняття торгівлі людьми, зосередившись на тому, чи прирівнювалася ця ситуація до рабства, внаслідок чого обвинувачені були виправдані. Таким чином, Судом був встановлений факт порушення процесуальних обов'язків держави, що впливають із частини 2 статті 4 ЄКПЛ.

Звісно, це рішення має дуже важливе значення для жертв торгівлі людьми по всьому світу. Для України значення цього рішення важко переоцінити, адже серед випадків трудової експлуатації українських громадян «97 % усіх виявлених жертв торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації – жінки. Щодо жертв примусової праці, то 76 % постраждалих – чоловіки» [23]. Як ми зазначали вище, в межах даного рішення ЄСПЛ було наголошено на необхідності створити правову базу для заборони та покарання примусової чи обов'язкової праці, рабства та підневільного стану, маючи на увазі саме норми кримінального права. В Україні кримінально-правова регламентація протидії торгівлі людьми пройшла декілька етапів еволюції і змінювалася кілька разів. Останню її редакцію було прийнято Верховною Радою України в рамках Закону України «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами» від 6 вересня 2018 р. [24]. Отже, Україною були реалізовані позитивні зобов'язання, що випливають зі статті 4 ЄКПЛ, зокрема криміналізація примусової праці та ратифікація Конвенції «Про заходи щодо протидії торгівлі людьми», що безумовно сприятиме розширеному тлумаченню національними судами положень статті 149 КК України у світлі актів, прийнятих Радою Європи.

Ще одним прикладом розширеного тлумачення поняття «примусової чи обов'язкової справи» є рішення ЄСПЛ у справі «Хітос (Chitos) проти Греції» [25], в якій Суд дійшов висновку, що виняток, передбачений пп. «б» п. 3 статті 4 ЄКПЛ, слід тлумачити як такий, що розповсюджується лише на обов'язкову військову службу (тобто, не включає в сферу застосування контрактну військову службу).

Ця справа є досить цікавою, адже заявником був офіцер Збройних сил Греції (військовослужбовець медичного корпусу на контрактній основі), який скаржився на те, що обов'язок сплатити відшкодування державі в розмірі 106960 євро, щоб піти у відставку достроково, суперечив статті 4 ЄКПЛ і свідчив про порушення принципу заборони примусової праці. З матеріалів справи було відомо, що Збройні сили оплачували вартість навчання таких офіцерів, виплачували їм грошове утримання та надавали доступ до соціальних пільг, передбачених для кадрових військовослужбовців. В обмін вони вимагали від них прослужити певну кількість років після здобуття відповідної кваліфікації. Розглядаючи справу, ЄСПЛ визнав виправданим прагнення Греції отримати відшкодування коштів, витрачених на підготовку кадрових офіцерів Збройних сил, у тому числі у вигляді покладення обов'язку оплатити витрати на навчання та утримання військовослужбовця. Разом з тим Суд вирішив, що на заявника було покладено непропорційний тягар. Сума, яку влада Греції вимагала від заявника, не могла вважатися розумною та була визнана надмірною. ЄСПЛ постановив, що дії влади Греції порушили заборону примусової праці, закріплену у пункті 2 статті 4 Конвенції. Ця постанова свідчить про те, що ЄСПЛ підкреслює значення принципу пропорційності у відносинах між державою (роботодавцем) та кадровим офіцером (працівником), зобов'язаним відшкодувати витрати, понесені державою на його підготовку. Правові позиції ЄСПЛ, виражені в даній справі, на нашу думку, можуть бути застосовні і в вітчизняній практиці, зокрема до трудових спорів про дострокове розірвання трудових відносин з військовослужбовцем-контрактником. Адже, як видно із матеріалів справи, встановлене порушення статті 4 Конвенції обумовлено саме недоліками процедури дострокового розірвання військового контракту і недосконалістю чинного порядку отримання державою грошового відшкодування за невідпрацьовані роки.

Отже, як показує проведений аналіз, протягом останніх років спостерігається тенденція поступового розширення тлумачення ЄКПЛ в сфері забезпечення прав людини в сфері трудових відносин, включаючи заборону примусової чи обов'язкової праці.

Практика ЄСПЛ є офіційною формою інтерпретації основоположних трудових прав кожної людини, закріплених і гарантованих Європейською Конвенцією з прав людини, яка є частиною

національного законодавства та джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні. Як джерело трудового права, рішення ЄСПЛ, безпосередньо впливають на трудові відносини, їх зміст, виникнення, зміну чи припинення, спряють правовій стабільності та впорядкованому розвитку практики застосування Конвенції.

Європейська конвенція з прав людини містить лише заборону примусової праці, що в сучасних умовах господарювання не може охопити усі випадки порушення трудових прав, потреба у захисті яких об'єктивно існує. У зв'язку з цим останніми роками в діяльності ЄСПЛ намітилася тенденція до розширеного тлумачення норм ЄКПЛ задля захисту прав та інтересів особи. Для трудового права розширення змісту норм Конвенції Європейським судом з прав людини має особливе значення, оскільки дозволяє збільшити перелік питань, з яких можливо звертатися за захистом трудових прав.

Таким чином, можемо стверджувати, що Європейський суд з прав людини вчиняє істотний вплив на реалізацію заборони примусової праці. Рішення Суду не тільки визначають напрями подальшого вдосконалення законодавства про працю з питань соціального захисту працівників, забезпечення права на справедливий суд, а й в цілому впливають на створення дієвого механізму реалізації й захисту трудових прав особи відповідно до міжнародних стандартів та сучасних тенденцій розвитку трудових відносин.

REFERENCES

1. ILO says forced labour generates annual profits of \$ 150 billion. International labour organization. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_243201/lang--en/index.htm
2. Sohodni svit vidznachaie Mizhnarodnyi den borotby iz rabstvom. URL: <https://dsp.gov.ua/sohodni-svit-vi-dznachaie-mizhnarodnyi-den-borotby-za-skasuvannia-rabstva/>
3. Pavlenko S. O. Suchasnyi stan torhivli liudmy z metoiu trudovoi eksploatacii v Ukraini ta sviti. *Aktualni problemy vitchyzniansoi yurysprudentsii*. № 1. 2021. S. 120–126. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2021/28.pdf
4. Global estimates of modern slavery: forced labour and forced marriage / International Labour Organization and Walk Free Foundation. 2017. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf
5. OON: Kozhne tretie roboche mistse v Ukraini znyklo cherez viinu. URL: <https://suspilne.media/238410-oon-kozne-trete-roboche-misce-v-ukraini-znyklo-cerez-vijnu/>
6. Konstantnyi O. V. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo pravozastosuvannia Verkhovnoho Sudu Ukrainy. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2012. № 1 (137). S. 33–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_1_14
7. Volokhov O. S. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u systemi dzherel trudovoho prava Ukrainy. *Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* : zb. nauk. ct. Mizhnar. nauk.–prakt. konf. (Odesa, 15 veresnia 2012 r.) / za red. S. V. Kivalova; NU “OIuA”. Odesa: Feniks, 2012. S. 462–469. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9643>
8. Harashchenko L. P. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo zakhystu trudovykh prav. *Sudova apeliatsiia*. 2015. № 2 (39). S. 79–86. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new_nonjs/detail.php3?doc_id=1665510&title=%D2%F0%F3%E4&div=0&source=1&yearFst=
9. Klietsova N. V., Kazban A. V. Vykorystannia riznykh metodiv naukovykh doslidzhen pid chas analizu sprav YeSPL v sferi porushennia trudovoho zakonodavstva. *Pryvatne ta publichne pravo*. 2020. № 2. S. 118–124. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2020/25.pdf
10. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950 r. iz zmin. № ETS N 005 / Rada Yevropy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Sprava “Shtummer protyv Avstryi” (Stummer v. Austria) (Zaiava № 37452/02) Postanova vid 7.07.2011: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/70058030/70058030.htm>
12. Sprava “Karlkhaints Shmidt protyv Nimechchyny” (Karlheinz Schmidt v. Germany) (Zaiava № 13580/88) vid 18.07.94: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57880%22%7D>
13. Pro prymusovu chy oboviazkovu pratsiu: Konventsiiia MOP vid 28 chervnia 1930 r. № 29 / Konventsiiia, mizhnarodnyi dokument. № 29. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_136
14. Sprava “Seliaden (Siliadin) protyv Frantsii” (Zaiava № 73316/01) vid 26.05.2005: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: <http://lawyer.khpg.org/1/1255676674>
15. Sprava “Hratsiani-Weiss (Graziani-Weiss) protyv Avstrii” (Zaiava № 31950/06): Postanova vid 18.10.2011 № 31950/06: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/32801067/>
16. Pro skasuvannia prymusovoi pratsi: Konventsiiia MOP vid 25 chervnia 1957 r. № 105 / Konventsiiia, mizhnarodnyi dokument. № 105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text

17. Sprava “Chovduri ta inshi proty Hretsii” (Zaiava № 21884/15) vid 30.03.2017: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/chovduri-and-others-v-greece-0_en
18. Sprava “Vnuchko proty Ukrainy” (Zaiava № 1198/04) vid 14.12.2006: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_148#Text
19. Sprava “Rantsev proty Kipra i rosii” (Zaiava № 25965/04) vid 07.01.2010: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/rantsev-v-cyprus-and-russia-application-no-2596504_en
20. Pati R. “States” Positive Obligations with Respect to Human Trafficking: The European Court of Human Rights Breaks New Ground in Rantsev v. Cyprus & Russia. *Boston University International Law Journal*. 2011. № 1. P. 79–142. URL: https://www.bu.edu/law/journals-archival/international/documents/pati_79-142.pdf
21. Sprava “Popov proty Ukrainy” (Zaiava № 23892/03) vid 14.12.2006: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_152
22. Na foni pandemii roste kilkist zhertv torhivli liudmy. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1382961>
23. Pro vnesennia zminy do statti 149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo pryvedennia u vidpovidnist z mizhnarodnymy standartamy: Zakon Ukrainy vid 06.09.2018 r. № 2539-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19#Text>
24. Sprava “Khitos proty Hretsii” (Zaiava № № 51637/12) Postanova vid 4.06.2015: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny / YeSPL. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=446104#iYia-4TwenZDxxKC>

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. ILO says forced labour generates annual profits of \$ 150 billion. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_243201/lang--en/index.htm
2. Сьогодні світ відзначає Міжнародний день боротьби із рабством. URL: <https://dsp.gov.ua/sohodni-svit-vidznachaie-mizhnarodnyi-den-borotby-za-skasuvannia-rabstva/>
3. Павленко С. О. Сучасний стан торгівлі людьми з метою трудової експлуатації в Україні та світі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2021. С. 120–126. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2021/28.pdf
4. Global estimates of modern slavery: forced labour and forced marriage / International Labour Organization and Walk Free Foundation. 2017. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf
5. ООН: Кожне третє робоче місце в Україні зникло через війну. URL: <https://suspilne.media/238410-oon-kozne-trete-roboce-misce-v-ukraini-zniklo-cerez-vijnu/>
6. Константний О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 33–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_1_14
7. Волохов О. С. Рішення Європейського Суду з прав людини у системі джерел трудового права України. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 462-469. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9643>
8. Гаращенко Л. П. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту трудових прав. *Судова апеляція*. 2015. № 2 (39). С. 79–86. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new_nonjs/detail.php?doc_id=1665510&title=%D2%F0%F3%E4&div=0&source=1&yearFst=
9. Клецова Н. В., Казбан А. В. Використання різних методів наукових досліджень під час аналізу справ ЄСПЛ в сфері порушення трудового законодавства. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 118–124. URL: http://pp-law.in.ua/archive/2_2020/25.pdf
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. із змін. № ETS N 005 / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
11. Sprava «Штуммер против Австрії» (Stummer v. Austria) (Заява № 37452/02) Постанова від 7.07.2011: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/70058030/70058030.htm>
12. Sprava «Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (Karlheinz Schmidt v. Germany) (Заява № 13580/88) від 18.07.94: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22site%22%3A%22001-57880%22%7D>
13. Про примусову чи обов’язкову працю : Конвенція МОП від 28 червня 1930 р. № 29 / Конвенція, міжнародний документ. № 29. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_136
14. Sprava «Селиаден (Siliadin) проти Франції» (Заява № 73316/01) від 26.05.2005: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: <http://lawyer.khpg.org/1/1255676674>
15. Sprava «Граціані-Вейсс (Graziani-Weiss) проти Австрії» (Заява № 31950/06): Постанова від 18.10.2011 № 31950/06: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/32801067/>
16. Про скасування примусової праці: Конвенція МОП від 25 червня 1957 р. № 105 / Конвенція, міжнародний документ. № 105. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text

17. Справа «Човдурі та інші проти Греції» (Заява № 21884/15) від 30.03.2017: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/chowdury-and-others-v-greece-0_en
18. Справа «Внучко проти України» (Заява № 1198/04) від 14.12.2006: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_148#Text
19. Справа «Ранцев проти Кіпра і росії» (Заява № 25965/04) від 07.01.2010: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/rantsev-v-cyprus-and-russia-application-no-2596504_en
20. Pati R. (2011) “States” Positive Obligations with Respect to Human Trafficking: The European Court of Human Rights Breaks New Ground in Rantsev v. Cyprus & Russia. *Boston University International Law Journal*. № 1. P. 79–142. URL: https://www.bu.edu/law/journals-archive/international/documents/pati_79-142.pdf
21. Справа «Попов проти України» (Заява № 23892/03) від 14.12.2006: Рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_152
22. На фоні пандемії росте кількість жертв торгівлі людьми. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1382961>
23. Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами: Закон України від 06.09.2018 р. № 2539-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19#Text>
24. Справа «Хітос проти Греції» (Заява № № 51637/12) Постанова від 4.06.2015: Рішення Європейського суду з прав людини / ЄСПЛ. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=446104#jiYia4TwenZDxxKC>